

DOI: 10.15584/kpe.2025.4

Artykuł oryginalny

Data nadesłania: 26.08.2025 r.

Zaakceptowano do druku: 31.10.2025 r.

Opublikowano: 31.12.2025 r.

Grzegorz Żuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0002-5484-751X

Muzeum pamięci – rzecz o wojnie i pokoju**Memorial museum – about war and peace****Streszczenie**

Artykuł podejmuje refleksję nad edukacyjnym, aksjologicznym i egzystencjalnym wymiarem doświadczenia muzealnego w muzeach-miejscach pamięci, zwłaszcza w muzeach martyrologicznych powstałych na terenach byłych obozów koncentracyjnych i Zagłady. W oparciu o wyniki badań jakościowych z udziałem studentów autor analizuje emocjonalne i moralne reakcje zwiedzających wobec przestrzeni naznaczonej cierpieniem. Ukazuje, że spotkanie z autentycznym miejscem zbrodni prowadzi do refleksji nad naturą zła, utratą człowieczeństwa, odpowiedzialnością i sensem pokoju. W tekście podjęto próbę interpretacji wypowiedzi młodych ludzi w świetle filozofii dialogu, pedagogiki pamięci oraz chrześcijańskiej koncepcji pokoju. Artykuł wskazuje, że edukacja muzealna w miejscach pamięci ma potencjał formacyjny: uczy współodczuwania, wdzięczności i odpowiedzialności za świat, w którym przeszłość pozostaje moralnym zobowiązaniem wobec przyszłości.

Słowa kluczowe: muzeum-miejsce pamięci, muzeum martyrologiczne, edukacja muzealna, II wojna światowa, pamięć, pokój, wartości, odpowiedzialność, człowieczeństwo

Abstract

The article explores the educational, axiological, and existential dimensions of museum experience in memorial museums, particularly in martyrdom museums located on the sites of former concentration and extermination camps. Drawing on qualitative research conducted among university students, the author analyses the emotional and moral responses of visitors to spaces marked by suffering. The study reveals that encounters with authentic sites of atrocity inspire reflection on the nature of evil, the loss of humanity, moral responsibility, and the meaning of peace. The paper interprets students' testimonies through the perspectives of dialogical philosophy, memory pedagogy, and the Christian concept of peace. The author argues that museum education at sites of remembrance possesses formative potential: it teaches empathy, gratitude and responsibility for a world in which the past remains a moral obligation towards the future.

Keywords: memorial museum, martyrdom museum, museum education, World War II, Holocaust, memory, peace, values, responsibility, humanity

Wprowadzenie

Potoczne rozumienie działalności muzeów ogranicza się do gromadzenia i udostępniania zbiorów, jednak w ostatnich kilkudziesięciu latach muzeum stopniowo zmienia swoje oblicze. Nadal, chociaż w coraz mniejszym stopniu, kojarzy się z ciszą, podniosłością, atmosferą i przestrzenią wypełnioną eksponatami, sprzyjającą rozwojowi ludzkiego ducha. Jednak coraz częściej wizytę w muzeum traktuje się jako wielowymiarowe, zróżnicowane doświadczenie, które służy poznawaniu historii czy innym obszarów wiedzy, ale też sprzyja pojawieniu się emocji i refleksji oraz relacjom międzyludzkim, dzięki czemu przeszłość staje się rzeczywistością przeżywaną i interpretowaną przez kolejne pokolenia zwiedzających. Zakłada się, że wizyta w muzeum ma być doświadczeniem pozytywnym – zarówno w wymiarze osobistym, jak i wspólnotowym.

W definicji „muzeum”, przyjętej na Kongresie International Council of Museums (ICOM) w 2022 r. czytamy:

A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically, professionally and with the participation of communities, offering varied experiences [wyróżn. G.Ż.] for education, enjoyment, reflection and knowledge sharing¹.

Zróżnicowane doświadczenie towarzyszy każdej wizycie w muzeum, również w muzeum-miejscu pamięci, które często określane jest mianem muzeum martyrologicznego. Tego rodzaju instytucja funkcjonuje w miejscu zbrodni, dokumentuje tragedię ofiar, chroni świadectwa przeszłości oraz prowadzi edukację zgodnie z ideą „nigdy więcej”. Muzeum martyrologiczne stanowi przestrzeń doświadczenia o charakterze granicznym, w której zwiedzający konfrontuje się z dramatem tysięcy ofiar, poznaje i przeżywa ich historię. W obliczu takiego spotkania mogą pojawić się refleksje natury egzystencjalnej i moralnej dotyczące wojny, cierpienia, okrucieństwa, ale także własnego życia, jego sensu i wartości. W rezultacie doświadczenie muzealne może stać się również impulsem do namysłu nad wspólnotą, w której człowiek żyje.

W latach 2017–2022 przeprowadziłem wśród studentów kierunków humanistycznych UMCS w Lublinie badania sondażowe o charakterze jakościowym (ankieta otwarta), które miały na celu sprawdzenie, czy i ewentualnie w jaki sposób wizyta w muzeum martyrologicznym wpłynęła na ich dalsze życie. Studentom, którzy mieli takie doświadczenie w czasie edukacji szkolnej, zadałem pytania na temat: 1) emocji, jakie się wówczas u nich pojawiły; 2) refleksji dotyczących poznanej historii; 3) postanowień, do których zainspirował ich pobyt w muzeum. Odpowiedzi posłużyły mi m.in. do przyjrzenia się, jak młodzi ludzie postrzegają

¹ <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (22.09.2025).

różne aspekty rzeczywistości w kontekście wydarzeń, które miały miejsce w czasie II wojny światowej, szczególnie w byłych niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych i obozach zagłady. W niniejszym artykule zaprezentuję wypowiedzi studentów dotyczące wojny i pokoju.

Wojna

Wypowiedzi studentów wskazują na fakt, że wizyta w autentycznym miejscu pamięci inspirowała głębokie refleksje nad naturą człowieka w warunkach granicznych oraz nad mechanizmami, które doprowadziły do tragedii II wojny światowej. Wypowiedzi studentów pokazały, że wojna stanowi sytuację graniczną, w której załamują się dotychczasowe normy moralne. Zdanie: *Ludzie w ekstremalnych sytuacjach zapominają o moralności* (M, 23) odnosi się do tego, co Karl Jaspers określał mianem „próby człowieczeństwa”, czyli sytuacji, w której człowiek przechodzi sprawdzian, na ile jest moralnie ukształtowany, by nie przekroczyć granic dobra i zła². W kontekście obozów koncentracyjnych i obozów zagłady utrata moralności przybierała wymiar systemowy: człowiek nie tyle zapominał o moralności, ile był przez system pozbawiony możliwości jej zachowania.

Student, który pisał o *irracjonalnych decyzjach i dramatycznych skutkach wojny* (M, 21), zwrócił uwagę na psychologiczną destrukcję człowieka w warunkach ekstremalnych. Psychologia traumatyczna i obozowa (por. Viktor E. Frankl, Bruno Bettelheim, Wanda Póltawska) wskazuje, że w sytuacji długotrwałego zagrożenia człowiek włącza instynktownie mechanizmy przetrwania, często kosztem refleksji moralnej.

Wypowiedź: *Okropność wojny, zginęło mnóstwo niewinnych ludzi. Zwłaszcza dzieci, które nie mogły przeżyć dorosłego życia* (K, 20) ujawnia emocjonalny wymiar refleksji nad wojną jako katastrofą moralną i symboliczną. Śmierć dzieci – istot niewinnych i bezbronnych – staje się w świadomości uczestników zajęć muzealnych synonimem ostatecznego upadku człowieczeństwa. Zagłada dzieci w czasie wojny to nie tylko śmierć jednostek, lecz także śmierć pokolenia przyszłości, symboliczny wymiar przerwania ciągłości świata, jaki znamy.

Refleksja studentki: *W jaki sposób władza totalitarna, dyktatura może wpłynąć na człowieka* (K, 21) odnosi się do problemu ideologicznego ubezwłasnowolnienia jednostki. Władza totalitarna nie tylko narzuca przemoc fizyczną, lecz także deformuje świadomość moralną, przekształcając człowieka w bezrefleksyjne narzędzie systemu. Ta wypowiedź ukazuje, że wizyty w miejscach pamięci pozwalają zrozumieć mechanizmy władzy, propagandy i ideologii, które uczyniły z ludzi wykonawców masowego niszczenia życia, ludobójstwa.

² K. Jaspers, *Die Schuldfrage*, Berlin–Boston 1946, s. 45–47.

Wypowiedź: *Wizyta w obozie skłoniła mnie do przemyśleń na temat wojny i jej sensu, a także ideologii nazistowskiej i wpływu tak ekstremalnej sytuacji na zachowanie ludzi* (K, 20) potwierdza, że edukacja w miejscu pamięci prowadzi do transgresji poznawczej i moralnej: od poznania faktów do zrozumienia mechanizmów zła.

Paul Ricoeur podkreślał, że pamięć o przeszłości ma sens tylko wtedy, gdy staje się aktem sprawiedliwości wobec tych, którzy cierpieli³. W tym sensie refleksje studentów są formą moralnego uczestnictwa w pamięci, próbą zrozumienia tego, co wydarzyło się w Auschwitz, na Majdanku czy w Treblince, nie tylko jako faktu historycznego, lecz również jako wyzwania moralnego dla współczesności. Wypowiedzi studentów ujawniają świadomość, że zło wojny i ludobójstwa nie należy wyłączać do przeszłości – jest potencjalnie zawsze obecne w człowieku. Ich refleksje mają charakter ostrzegawczy i moralny: przypominają, że ocalenie człowieczeństwa wymaga nieustannej czujności, pamięci i wrażliwości.

Refleksje studentów ukazują, że wojna, a w szczególności doświadczenie II wojny światowej oraz obozów koncentracyjnych i obozów zagłady, stanowi dla człowieka sytuację graniczną, w której ujawnia się zarówno kruchość, jak i głębia ludzkiej natury. Uczestnicy badań dostrzegają, że wojna niszczy ludzi nie tylko fizycznie, lecz także świadomość moralną i duchową – pozbawia jednostkę zdolności wyboru dobra, wpisując ją w mechanizm przemocy.

Jednocześnie w wypowiedziach pojawia się świadomość wymiaru symbolicznego i moralnego wojny, której najbardziej dramatycznym znakiem jest śmierć niewinnych, zwłaszcza dzieci. Utrata dzieciństwa i przyszłości oznacza śmierć samej idei człowieczeństwa, a pamięć o tej stracie staje się dla młodego pokolenia moralnym zobowiązaniem wobec przeszłości.

Analizowane wypowiedzi wskazują, że spotkanie z miejscem pamięci prowadzi do pogłębionej refleksji nad naturą zła i mechanizmami totalitaryzmu, które potrafią zniewolić zarówno ciało, jak i sumienie człowieka. Studenci postrzegają edukację w muzeach-miejscach pamięci jako proces, który przekracza wymiar poznawczy, staje się doświadczeniem aksjologicznym uczącym empatii, rozwagi i odpowiedzialności.

Pokój

Przeżycie wojny w wymiarze symbolicznym i emocjonalnym – udział w zajęciach muzealnych w autentycznym miejscu zbrodni – rodzi w młodych ludziach potrzebę troski o pokój, a zarazem świadomość, że zło nie zostało przewyżczone. W ten sposób edukacja muzealna staje się formą czuwania nad człowieczeństwem, w której pamięć o przeszłości przemienia się w moralne wezwanie do troski o przyszłość.

³ P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, Kraków 2006, s. 106.

„Pokój” to słowo, które zyskało aprobatę wielu osób w kontekście historii obozów koncentracyjnych, obozów zagłady i II wojny światowej. Doceniają fakt życia w czasach pokoju, pojawia się wdzięczność młodego pokolenia za życie w takich warunkach:

- a) *Życie bez wojny jest wielkim szczęściem* (K, 20);
- b) *Powinniśmy się cieszyć, że żyjemy w pokojowych czasach* (K, 23);
- c) *Powinniśmy się cieszyć, że żyjemy w tych czasach, a nie podczas II wojny* (M, 22);
- d) *To miejsce i rzeczy, które się tam działy odnosiłam do siebie i rówieśników. Żyjemy beztrosko, nie zważając na zasady, wartości, moralność. Nie doceniamy tego, jakim szczęściem i darem od Boga jest możliwość życia w spokojnych dla nas czasach* (K, 22)

Refleksje te pokazują, że w zetknięciu z historią młodzi ludzie doświadczają przebudzenia aksjologicznego, rozpoznają pokój jako dobro duchowe, które nadaje sens istnieniu. Pokój w tym ujęciu jest nie tylko brakiem wojny, lecz przede wszystkim stanem ładu moralnego i harmonii wewnętrznej wynikającym z poszanowania życia i godności każdego człowieka. Jednym z warunków życia w pokoju jest pojednanie. W tym kontekście Paul Ricoeur pisał, że prawdziwe pojednanie nie polega na zapomnieniu, lecz na „uzdrowieniu pamięci”, czyli procesie, w którym człowiek pozwala przeszłości przemawiać, jednocześnie nie pozwalając jej panować⁴. Pokój staje się owocem wewnętrznej przemiany, w której zrozumienie i współczucie przewyciężają nienawiść. Edukacja muzealna, pokazując skutki wojny, może prowadzić uczestników do zrozumienia, że pokój zaczyna się tam, gdzie człowiek odzyskuje zdolność do czynienia dobra i do odpowiedzialności. Erich Fromm pisał, że miłość do życia jest przeciwieństwem miłości do śmierci, że człowiek, który kocha życie, troszczy się o wzrost wszystkiego, co żyje. Twierdził, że ta troska jest przejawem zdolności człowieka do akceptacji, wdzięczności i twórczego podejścia do świata⁵. Miłość stanowi duchowe źródło pokoju, troski i twórczości człowieka, przeciwstawia się destrukcyjnym tendencjom ku śmierci, nienawiści czy obojętności. Pokój – podobnie jak miłość – wymaga troski, zdolności do empatii i świadomego wyboru.

Z kolei Viktor E. Frankl podkreślał, że nawet w warunkach ekstremalnych, jakie panowały w obozie koncentracyjnym, człowiek może zachować wolność wyboru: „człowiekowi można odebrać wszystko, z wyjątkiem jednej rzeczy – ostatniej z ludzkich swobód: swobody wyboru swojego postępowania w konkretnych okolicznościach, swobody wyboru własnej drogi”⁶. Edukacja muzealna stwarza warunki, w których młody człowiek może nauczyć się odpowiedzialnej wolności.

Johan Galtung, tworząc teorię *peace education*, dokonał rozróżnienia między „pokojem negatywnym” (brakiem przemocy) a „pokojem pozytywnym”, który

⁴ P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, Kraków 2006, s. 617–622.

⁵ E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 2021, s. 477–478.

⁶ V.E. Frankl, *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, Warszawa 2009, s. 108.

objawia się obecnością sprawiedliwości, solidarności i troski o dobro wspólne⁷. Edukacja muzealna w miejscach pamięci kształtuje postawy sprzyjające pokojowi pozytywnemu, czyli empatię, refleksję moralną i gotowość do działania na rzecz urzeczywistniania dobra. Filozofia pokoju zakłada, że człowiek musi się go nauczyć – nie jako postawy biernej, lecz aktywnego współistnienia. Martin Buber pisał, że źródłem pokoju jest relacja „Ja–Ty”, w której człowiek spotyka drugiego jako osobę, a nie jako środek do celu⁸. Pokój jest więc wydarzeniem relacyjnym: rodzi się w dialogu, w uznaniu godności każdego człowieka.

W refleksji chrześcijańskiej pokój nie jest jedynie stanem politycznym czy emocjonalnym, lecz darem Ducha i owocem serca przemienionego miłością. Jak nauczał Jezus Chrystus w Ewangelii: „Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój, albowiem oni będą nazwani synami Bożymi” (Mt 5,9). Pokój w tym sensie jest wewnętrznym stanem człowieka pojednanego z Bogiem, z samym sobą i z innymi ludźmi. Nie wynika z braku konfliktu, lecz z obecności dobra, prawdy i przebaczenia. Jan Paweł II, rozwijając tę myśl, wskazywał, że „pokój rodzi się w sercach”, a jego fundamentem jest uznanie godności każdego człowieka jako istoty stworzonej przez Boga na Jego obraz i podobieństwo. W orędziach na Światowy Dzień Pokoju papież Jan Paweł II podkreślał, że pokój wymaga wychowania do prawdy, miłości i solidarności⁹. Pokój w ujęciu chrześcijańskim nie jest stanem zewnętrznym, ale procesem nawrócenia serca, w którym człowiek uczy się żyć w zgodzie z sumieniem, odrzucając przemoc w każdej formie. Chrześcijańskie rozumienie pokoju pogłębia wymiar aksjologiczny edukacji muzealnej. Uczy, że pokój nie jest biernym trwaniem, ale aktem duchowym i moralnym, który domaga się zaangażowania, modlitwy i czynu. W tym sensie muzeum-miejsce pamięci może być traktowane jako przestrzeń, w której historia ludzkiego cierpienia prowadzi do odkrycia wartości życia i wewnętrznej potrzeby pojednania.

Pokój jest wartością rodzącą się w ludzkich sercach. To nie tylko brak wojny, lecz również stan duchowej harmonii, zakorzenionej w prawdzie, miłości i pamięci. W ten sposób pamięć o przeszłości przestaje być ciężarem, a staje się wyzwaniem moralnym. Muzea-miejsca pamięci uczą, że pokój – podobnie jak wolność – nie jest dany raz na zawsze. Trzeba go pielęgnować, odnawiać i przekazywać dalej. W tym sensie edukacja muzealna buduje pokój przez prawdę, współczucie i miłość do życia; może stać się drogą wychowania do tak rozumianego pokoju: do życia w zgodzie z sobą, z drugim człowiekiem i z historią.

Wizyta w miejscu pamięci jest procesem dojrzewania moralnego i duchowego. Studentka, która przyznaje: *Żyjemy beztrosko, nie zważając na zasady, wartości,*

⁷ J. Galtung, *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, London 1996, s. 9–14.

⁸ M. Buber, *Ja i Ty*, Warszawa 1992, s. 61–72.

⁹ Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1983: Dialog na rzecz pokoju – obowiązkiem każdego człowieka*, Watykan 1982.

moralność (K, 22), dokonuje aktu samopoznania – odkrywa rozdzźwięk między światem pokoju a światem bezrefleksyjnej codzienności. To doświadczenie ma charakter formacyjny: prowadzi do odkrycia, że pokój wymaga troski, wdzięczności i działania.

Paolo Freire opisał ideę edukacji dialogicznej: „Nikt nie wychowuje nikogo, nikt też nie wychowuje sam siebie; ludzie wychowują się wzajemnie we wspólnocie, żyjąc i komunikując się w tym samym świecie”¹⁰. Autor przeciwstawił opresyjny model edukacji modelowi partnerskiemu, dialogicznemu, w którym nauczyciel i uczeń razem odkrywają sens świata dzięki dialogowi i refleksji. Edukacja w miejscach pamięci sprzyja rozmowie, łącząc refleksję nad przeszłością z pytaniami o odpowiedzialność w kontekście przyszłości. W tym sensie muzeum staje się szkołą pokoju, gdzie młody człowiek uczy się nie tylko historii, ale również tego, jak żyć dobrze – w prawdzie, wolności, szacunku do siebie i drugiego człowieka.

Przyszłość

Młodzi ludzie mają jednak świadomość, że czasy pokoju mogą nie trwać wiecznie. Wizyta w miejscu martyrologii skłania ich do refleksji na temat przyszłości. Widoczna jest troska o przyszłość; młodzi stawiają pytania, nie oczekując odpowiedzi. Można zauważyć lęk o to, jaka czeka ich perspektywa i czy może wpłynąć na plany życiowe, na spokojne, stabilne życie. W zebranych materiale ankietowym pojawił się grupa wypowiedzi, których autorzy wyrażali obawy i troskę o przyszłość:

- a) *Czy jeszcze kiedyś coś takiego może się powtórzyć?* (K, 20);
- b) *Czy w przyszłości może wydarzyć się taka tragedia i ludzkie uciemiężenie?* (K 21);
- c) *Obawa, że może się to powtórzyć* (K, 22);
- d) *Trzeba zapobiegać takim wydarzeniom w przyszłości* (K, 22);
- e) *Pragnienie, by taka sytuacja nigdy już nie miała szansy zaistnienia* (K, 23);
- f) *Mieć nadzieję, że takie sytuacje już nigdy więcej się na świecie nie wydarzą* (K, 24);
- g) *Nie możemy dopuścić, aby takie nieludzkie wydarzenia się powtórzyły* (K, 23).

Powyższe wypowiedzi wskazują, że doświadczenie miejsca pamięci uruchamia pamięć moralną i antycypacyjną, w której przeszłość staje się punktem odniesienia dla przyszłości. W młodych ludziach budzi się świadomość cykliczności historii i kruchości pokoju. Ich pytania i lęki mają charakter egzystencjalny, dotyczą podstawowego dylematu współczesności: czy człowiek zdolny do takiego zła jest w stanie się przed nim uchronić?

Pytania o możliwość powtórzenia tragedii wpisują się w nurt refleksji nad pamięcią normatywną Jana Assmanna, czyli taką, która nie tylko zachowuje obraz

¹⁰ Paulo Freire, *Pedagogia do oprimido*, Rio de Janeiro 1987, s. 39.

przeszłości, lecz także przekształca się w etyczne zobowiązanie wobec przyszłości¹¹. W tym sensie pamięć staje się przestrzenią, w której człowiek uczy się rozpoznawać mechanizmy zła i czuwać nad własnym człowieczeństwem.

Hannah Arendt twierdziła, że nic nie chroni człowieka przed powtórzeniem zła bardziej niż zdolność do myślenia i pamiętania¹². Wypowiedzi studentów wyrażają właśnie ten rodzaj uważnej pamięci, czyli świadomość, że zapomnienie prowadzi do obojętności, a obojętność – do powrotu barbarzyństwa. Arendt podkreśliła, że banalność zła rodzi się wtedy, gdy człowiek przestaje myśleć, twierdząc, że tym, co umożliwia ludziom czynienie zła, nie jest fanatyzm ani deprawacja, lecz właśnie bezmyślność¹³. W tym świetle lęk studentów nie jest przejawem pesymizmu, lecz wrażliwości moralnej i odpowiedzialności za przyszłość.

Theodor W. Adorno, pisząc o tragedii Auschwitz, stwierdził: „Każda debata o ideałach wychowawczych jest niewiele warta i obojętna wobec tej jednej sprawy, a mianowicie, aby Auschwitz się nie powtórzyło”¹⁴. Nie jest to apel polityczny, lecz fundamentalne wezwanie moralne, w którym pamięć przekształca się w postulat wychowania do odpowiedzialności, empatii i solidarności. W tym sensie wypowiedzi studenckie wpisują się w nurt pedagogiki pamięci, której celem nie jest wzbudzanie lęku, lecz przekształcanie grozy w zobowiązanie moralne.

W perspektywie chrześcijańskiej lęk przed powtórzeniem zła ma sens tylko wtedy, gdy prowadzi do odnowy serca i przemiany moralnej. Jak pisał Jan Paweł II w orędziu na XVII Światowy Dzień Pokoju: „Pokój rodzi się w sercach”¹⁵. W tym świetle wypowiedzi młodych ludzi można interpretować jako wyraz wewnętrznego poruszenia sumienia. Poczucia, że odpowiedzialność za przyszłość świata zaczyna się w sercu każdego człowieka. Edukacja w miejscach pamięci może prowadzić nie tylko do poznania historii, lecz również do formowania duchowej wrażliwości na pokój i dobro – w sobie i w otaczającym świecie. Jak przypomniał Jan Paweł II: „Pokój nie jest tylko darem Bożym, lecz także dziełem człowieka. Jeśli bowiem Bóg daje pokój, to równocześnie wzywa człowieka, aby współpracował w jego urzeczywistnianiu”¹⁶. Współodpowiedzialność, łącząca pamięć z działaniem, świadczy o dojrzałej postawie moralnej.

¹¹ J. Assmann, *Kultura pamięci*, Warszawa 2018, s. 65–68. Zob. też: *idem*, *Erinnern, um dazugehören. Kulturelles Gedächtnis, Zugehörigkeitsstruktur und normative Vergangenheit* [w:] *Generation und Gedächtnis*, red. K. Platt, M. Dabag, Opladen 1995, s. 60–61.

¹² H. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 1998, s. 298.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Th.W. Adorno, *Erziehung nach Auschwitz (1966)* [w:] *idem*, *Erziehung zur Mündigkeit, Vorträge und Gespräche mit Hellmuth Becker 1959–1969*, red. G. Kadelbach, Frankfurt am Main 1970, s. 92.

¹⁵ Jan Paweł II, *Orędzie na XVII Światowy Dzień Pokoju. Pokój rodzi się w sercach*, Watykan 1 I 1984, pkt 3.

¹⁶ Jan Paweł II, *Orędzie na XV Światowy Dzień Pokoju. Pokój – dar Boży powierzony ludziom*, Watykan, 1 stycznia 1982 [w:] *Nauczanie papieskie*, t. V/2, Poznań 1984, s. 25.

Refleksje studentów wskazują na proces kształtowania postawy czuwania w sensie etycznym i egzystencjalnym. W tym ujęciu pamięć o przeszłości staje się narzędziem wychowania do pokoju i solidarności. Uczestnicy badań, przeżywając lęk i nadzieję, wchodzą w proces, który można nazwać formowaniem odpowiedzialnego sumienia historycznego – zdolnego nie tylko do refleksji, ale i do działania. Pytania i obawy studentów o możliwość powtórzenia tragedii świadczą o tym, że wizyta w miejscu pamięci stała się dla nich doświadczeniem moralnym i egzystencjalnym. Ich lęk jest formą troski o świat, w którym zło mogłoby się odrodzić. To, co najgłębsze w tych refleksjach, to świadomość współodpowiedzialności za utrzymanie pokoju.

Wypowiedzi młodych ludzi pokazują, że pamięć o przeszłości może stać się źródłem nadziei, która nie neguje istnienia zła, ale przemienia je w moralne zobowiązanie. W tym sensie edukacja muzealna staje się nie tylko miejscem nauki historii, lecz także szkołą człowieczeństwa – miejscem, gdzie rodzi się wrażliwość, pokora i duchowe czuwanie nad pokojem. Młodzi ludzie mają świadomość, że każdy może w jakiś sposób przyczynić się do utrzymania pokoju, na swój sposób przeciwdziałać wojnie i przemocy. Piszą o pragnieniu i nadziei na dobrą, pokojową przyszłość.

Podsumowanie

Edukacja muzealna w miejscach pamięci stanowi szczególny wymiar wychowania. Nie ogranicza się do przekazu wiedzy historycznej, lecz otwiera przestrzeń refleksji nad sensem życia, cierpienia i pokoju. Pobyt w autentycznym miejscu tragedii konfrontuje młodego człowieka z granicą człowieczeństwa, a zarazem z możliwością jego duchowego odrodzenia. W tym sensie muzeum-miejsce pamięci staje się nie tylko przestrzenią poznania, lecz również inicjatorem procesu formacyjnego, w którym przeszłość pełni rolę nauczycielki moralności i nadziei.

Doświadczenie muzealne jest wydarzeniem granicznym, w którym człowiek spotyka się z dramatem ofiar, a poprzez to – z własnym człowieczeństwem. Wypowiedzi studentów pokazują, że kontakt z autentycznym miejscem zbrodni staje się impulsem do refleksji nad naturą zła, mechanizmami wojny, odpowiedzialnością moralną oraz znaczeniem pokoju. Odkrywają oni, że historia obozów koncentracyjnych i Zagłady nie należy wyłącznie do przeszłości, lecz stanowi nieustanne wezwanie do czuwania nad sobą i światem.

Edukacja w przestrzeniach naznaczonych cierpieniem i śmiercią ma charakter głęboko wychowawczy. Uczy współodczuwania, przywraca sens takim wartościom, jak życie, godność, wolność i solidarność. W ten sposób pamięć o przeszłości przekształca się w troskę o przyszłość. Refleksje młodych ludzi dowodzą, że wojna i pokój nie są dla nich abstrakcyjnymi pojęciami, lecz doświadczeniami egzystencjalnymi

dotykającymi istoty człowieka i jego wyborów moralnych. Muzeum-miejsce pamięci jawi się jako przestrzeń odnowy duchowej, w której przeszłość uczy odpowiedzialności, a pamięć staje się aktem sprawiedliwości wobec ofiar.

Wyniki badań potwierdzają, że doświadczenie muzealne prowadzi do dojrzewania moralnego i aksjologicznego, co potwierdza obserwowany proces internalizacji wartości i refleksji nad sensem historii. W młodym pokoleniu rodzi się świadomość współodpowiedzialności za świat, w którym pokój nie jest dany raz na zawsze, lecz musi być stale nasycany prawdą, współczuciem i miłością do życia. W ten sposób muzeum jako miejsce śmierci i cierpienia staje się szkołą człowieczeństwa, w której przeszłość przemawia do przyszłości głosem nadziei.

Bibliografia

- Adorno Th.W., *Erziehung nach Auschwitz (1966)* [w:] Th.W. Adorno, *Erziehung zur Mündigkeit, Vorträge und Gespräche mit Hellmuth Becker 1959–1969*, red. G. Kadelbach, Frankfurt am Main 1970.
- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 1998.
- Assmann J., *Erinnern, um dazuzugehören. Kulturelles Gedächtnis, Zugehörigkeitsstruktur und normative Vergangenheit* [w:] *Generation und Gedächtnis*, red. K. Platt, M. Dabag, Opladen 1995.
- Assmann J., *Kultura pamięci*, Warszawa 2018.
- Buber M., *Ja i Ty*, Warszawa 1992.
- Frankl V.E., *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, Warszawa 2011.
- Freire P., *Pedagogia do oprímido*, Rio de Janeiro 1987.
- Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 2021.
- Galtung J., *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, London 1996.
- Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1983. Dialog na rzecz pokoju – obowiązkiem każdego człowieka*, Watykan 1982.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XVII Światowy Dzień Pokoju. Pokój rodzi się w sercach*, Watykan 1 I 1984.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XV Światowy Dzień Pokoju. Pokój – dar Boży powierzony ludziom, Watykan, 1 stycznia 1982* [w:] *Nauczanie papieskie*, t. V/2, Poznań 1984.
- Jaspers K., *Die Schuldfrage*, Berlin–Boston 1946.
- Ricoeur P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, Kraków 2006.